

Куцак Г. М.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та літератури
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ОНОМАСІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОХІДНИХ ДІЄСЛІВ

Анотація. Статтю присвячено проблемі ономасіологічної специфіки похідних дієслів у мові та мовленні як репрезентантів ономасіологічної категорії ознаковості; простежено особливості ономасіологічних структур аналізованих одиниць залежно від мотивувальних назв.

Ключові слова: ономасіологічна категорія ознаковості, ономасіологічна структура, ономасіологічна база, ономасіологічна ознака, похідні дієслова.

Постановка проблеми. Вербалізація реалій об'єктивної дійсності пов'язана з поняттєвими категоріями предметності, процесуальності та ознаковості. Нова назва постає насамперед через співвідношення з відповідним граматичним класом – репрезентантом певної ономасіологічної категорії [1]. У лінгвістиці ономасіологічні категорії виділяють на тлі основних понять «предмети» та «не-предмети» (ознаки в широкому розумінні) [2, с. 58]. В ієрархії ономасіологічних категорій домінує категорія предметності (субстанції), яку реалізує номінативно значуща частина мови – іменник. Ономасіологічну категорію ознаки (чи ознаковості) – знаки-атрибути та знаки дій і процесів – представляють три частини мови: прикметник, прислівник і дієслово [2, с. 58–59].

3-поміж наявних у мові назв кількісно переважають похідні одиниці, на тлі яких постають взаємозв'язок, властивості й функції реалій об'єктивної дійсності, тобто виявляється специфіка встановлення відношень між поняттєвими (ономасіологічними) категоріями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальна спрямованість сучасного мовознавства на встановлення зв'язку між системною та функціональною природою мовних одиниць, їхніми структурами й операціями мислення зумовлює появу значної кількості відповідних наукових розвідок. Це досить цікава лінгвістична проблема, що потребує різнорівневого аналізу. Її вивчають на лексичному, словотвірному, граматичному, термінологічному та фразеологічному рівнях, у когнітивному аспекті [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9]. Надзвичайно розгалужена семантико-граматична природа дієслів ускладнює зазначену проблему. Їхні ономасіологічні особливості в українському мовознавстві досі не були об'єктом комплексного дослідження, отже, нині є актуальними.

Метою статті є розгляд ономасіологічного потенціалу та специфіки ономасіологічних структур складників ономасіологічної категорії ознаковості – похідних дієслів.

Виклад основного матеріалу. Дієслова називають дії, стани (процесуальну ознаку) стосовно групи об'єктів чи конкретного об'єкта. Як семантика дієслів, так і коло найменувань, пов'язаних із дієсловом, становлять значні труднощі щодо їх окреслення [10, с. 102]. Виконуючи номінативну функцію, будь-яке похідне дієслово вербалізує відношення між реаліями «предметного світу», ілюструє подвійну природу похідної назви, тобто належність до ономасіологічної категорії ознаковості

(процесуальної ознаки) і водночас стосунок до іншої поняттєвої категорії через мотивувальну одиницю.

Номінативна специфіка похідного дієслова, на думку О.С. Кубрякової, виявляється в тому, що його структуру можна описати як структуру складного предиката. При віддієслівному словотворенні цей складний чи складений предикат охоплює два дієслова чи дієслово з певним квантифікатором, при відіменному – дієслово-ідентифікатор (дієслово-зв'язку) і відповідну частину іменного присудка. У ролі дієслів-ідентифікаторів виступають зазвичай такі дієслова, як «бути», «стати», «перетворювати в», «перетворюватися в», «робити», «робитися» [10, с. 108–109]. Структура складного предиката залежить від того, за якою саме ознакою буде названо дію.

Лінгвісти виділяють переважно три групи семантичної диференціації дій, станів, процесів: 1) часові, чи фазові; 2) кількісні; 3) результативні [11, с. 235–242]. З огляду на це для віддієслівних похідних назв зазначених груп у ролі предикатів слугують структури на зразок «почати робити» (*запрацювати, побігти*), «закінчити робити» (*відгрімити, досягти*), «робити трохи» (*посумувати, поспівати*), «робити довго» (*проплавати, проговорити*), «зробити одноразово» (*стукнути, гримнути*), «зробити багаторазово» (*переписати, переміряти*), «зробити більше ніж треба» (*пересолити, наліпити*), «зробити щодо багатьох об'єктів» (*порубати, перечистити*) тощо. Ономасіологічна база [1] в них експлікована дієсловом «робити, зробити», а в межах словотвірної структури самої похідної назви – за допомогою твірної бази. Засобом вираження ономасіологічної ознаки [1] є формант – переважно дієслівний префікс.

При відіменних дієслівних назвах експлікація ономасіологічної бази в межах структури складного чи складеного предиката відбувається за допомогою дієслова-ідентифікатора (або дієслова-зв'язки), а в межах їхньої словотвірної структури – за допомогою словотворчого форманта (суфікса чи конфікса). Ономасіологічну ознаку вербалізовано за допомогою твірної основи – іменної. Наприклад, ономасіологічним структурам [1] відприкметникових дієслівних назв на зразок *білити, чорнити, гострити, біліти, сивіти, німіти*, що позначають дію чи стан, передє складний предикат, який охоплює дієслово-ідентифікатор (дієслово-зв'язку) і відповідну частину іменного присудка: «робити *білим*», «робити *чорним*», «робити *гострим*», «ставати *білим*», «ставати *сивим*», «ставати *німим*». У цих структурах дієслово-ідентифікатор виступає в ролі підоснови для ономасіологічної бази, яка в назві виражена за допомогою словотворчого дієслівного форманта *-и(-і-)*, а частина іменного присудка – прикметникова твірна основа – виступає в ролі ономасіологічної ознаки, експлікуючи зв'язок між знаками дії та знаками-атрибутами всередині ономасіологічної категорії ознаковості. Часто певним показником ономасіологічної категорії слугує також словотвірна модель, на ґрунті якої будують нову номінативну одиницю, що переконливо ілюструють зазначені вище слова.

У багатьох дієслівних назвах спостерігаємо відбиток іншої ономазіологічної категорії – предметності (субстанції). Узагальнення категорійного значення процесуальної ознаки в цих дієсловах відбувається через об'єднання елементів об'єктивної дійсності, членованої на предмети та не-предмети, наприклад, *учителювати* («бути вчителем»), *господарювати* («бути господарем»), «вести *господарство*»), *горювати* («перебувати в стані *горя*»), *зимувати* («перебувати *зиму*»), *фарбувати* («покривати *фарбою*»), *сріблити* («покривати *сріблом*»), *солити* («приправляти *сіллю*»), *вечеряти* («їсти, коли *вечір*»). У таких складних чи складених предикатах, формулах описування в ролі підоснови для ономазіологічної ознаки майбутньої назви виступає ономазіологічна категорія предметності. Внаслідок цього в ономазіологічних структурах номінацій, утворених від інших частин мови, ономазіологічна ознака, яку експлікує твірна основа, часто є місткішою, ускладненою, бо наділена певними лексико-граматичними характеристиками мотивувальної одиниці. За твердженням О.С. Кубрякової, похідне слово, належачи до однієї категорії, зберігає в собі відбиток іншої, тому є «гібридним» [12, с. 197–198].

Призначення словотворчого суфікса в згаданих дієсловах полягає в тому, щоб акумулювати семантику поняттєвої (ономазіологічної) категорії, а твірної основи (чи кореня) – зберігати зв'язок із мотивувальною одиницею. Закріплення за якимось словотвірним значенням, словотвірною категорією формант стає своєрідним знаком, що певною мірою отожднює реалії навколишнього світу, об'єднує групу найменувань.

У дієсловах на зразок *беляндрасити*, *теревенити*, утворених від фразеологізмів *беляндраси точити* (*правити*), *теревені правити* (*розводити*), мотивувальна основа сама слугує описовою формулою для похідної номінативної одиниці. Показник ономазіологічної категорії ознаковості, зокрема процесуальної ознаки, у мотивувальній основі закладений у дієслові (*точити*, *правити*, *розводити*), яке перетворилося в межах похідної назви в суфіксальний формант *-и* як засіб вираження ономазіологічної бази.

Незначну кількість становлять складні дієслова, наприклад, *верховодити*, *рукоплескати*, *боготворити*, *лиходіяти*, *вітрогонити*, *колобродити*. Їхня ономазіологічна структура відрізняється від ономазіологічної структури простих назв. Крім ономазіологічної бази та ономазіологічної ознаки, в ономазіологічній структурі складного слова О.С. Кубрякова виділила ономазіологічну зв'язку (ономазіологічний предикат) – «тип зв'язку, який з'єднує ознаку з реалією – належність, суміжність, уміщення тощо» [13, с. 17–18]. Називанню складним словом передусє вибір ономазіологічної бази як представника певної ономазіологічної категорії, тобто вибір «теми» складної одиниці, а також виявлення найістотнішої з усього судження ознаки, тобто «реми» [13, с. 20]. Ономазіологічна база в складних назвах може бути виражена повнозначним компонентом: *-водити*, *-плескати*, *-творити*, *-діяти*, *-гонити*, *-бродити*.

Цікавим в ономазіологічному плані є оказіональне словотворення. «Як і узуальні, оказіональні дієслівні номени, – зазначає Ж.В. Колоїз, – характеризуються динамічною ознакою з погляду різних часових площин її розгортання, граничності / неграничності, реальності / гіпотетичності, зв'язку з одним або кількома суб'єктами тощо і, ясна річ, мало чим відрізняються від перших у словотвірному плані» [14, с. 142]. Досить часто нові назви як беззаперечні представники певної ономазіологічної категорії постають завдяки словотворенню за аналогією.

При ньому словотвірна кореляція відходить на задній план, нова назва стає зрозумілою не так через мотивувальну одиницю, як через сусідство з однотипними назвами й подібність до них. Інакше кажучи, «мотивувальною одиницею» тут виявляється не відповідне спільнокореневе утворення, а ті структури, за зразком до яких створюють нову назву [15, с. 259–260]. Наприклад, у контексті *Зазиміло, засніжило в полі. Свище вітер, шляхи замело* (М. Братан) поява оказіональної одиниці «*зазиміло*» з подібною до інших номем ономазіологічною структурою, очевидно, зумовлена потребою підтримати починальну (інхоативну) семантику. Те саме спостерігаємо в реченні «*Всі про них читають, всі про них знають, і всі чекають, хто ж кого перехазяйнує: чи Федір Іванович Дубковецький Макара Онисимовича Посмітного «перефедорити», чи Макар Онисимович Федора Івановича «перемакарити»*» (Остап Вишня). Нові номери «*перефедорити*», «*перемакарити*» постали за зразком до наявних у мові словотвірних структур на підтримання надмірної дії (аугментативної семантики), щоправда, із певним порушенням узусу: в сучасній українській літературній мові відсутні відантропонімні дієслова.

Поява нових номінативних одиниць завдяки словотворенню за аналогією відбувається і в дитячому мовленні, наприклад, *малити* (про шкарпетки) (Зоряна, 3,5 р.), *товстити*, *світити*, *зеленити*, *замокрити* («Ти мене всю замокрила» (Поліна, 4 р.)), *забруднити*, *замастити*; *наквасолити* (про суп) (Поліна, 4 р.), *насолити*, *наперчити* тощо.

Висновки. Ономазіологічні особливості похідних дієслів виявляються в межах ономазіологічної категорії ознаковості через структури складного предиката, описові формули, що втілюються у відповідні ономазіологічні структури і залежать від співвідношення реалій об'єктивної дійсності, а також від традицій національного словотворення і самоусвідомлення номінатора в сучасному світі. Семантична «розпорошеність» дієслів робить складним їх вичерпне вивчення. Перспективою ономазіологічного дослідження залишається внутрішня форма дієслів, яка дасть змогу докладніше описати їхню номінативну природу.

Література:

1. Dokulil M. Tvoření slovů češtině / M. Dokulil // Teorie odvozování slov. – Praha : ČSAV, 1962. – 264 s.
2. Языковая номинация. Общие вопросы / под ред. Б.А. Серебренникова. – М. : Наука, 1977. – 359 с.
3. Павленко Л.І. Оказіональні номінації осіб у мові української газетної публіцистики / Л.І. Павленко // Вісник Харків. нац. ун-ту: Традиції Харківської філолог. школи. До 100-річчя від дня народження М.Ф. Наконечного. – Х., 2000. – № 491. – С. 287–290.
4. Архангельська А.М. До питання про засади побудови ономазіологічної моделі номінації / А.М. Архангельська // Мовознавство. – 2007. – № 4–5. – С. 20–35.
5. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология : [монографія] / Е.А. Селиванова. – К. : Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
6. Кочерга Г.В. Мотивація відіменникових дієслів у сучасній українській мові (когнітивно-ономазіологічний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г.В. Кочерга. – О., 2003. – 20 с.
7. Цимбал Н.А. Номінаційні процеси в науковій сфері / Н.А. Цимбал // Науковий часопис Нац. пед. ун-ту імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. пр. / відп. ред. М.Я. Плющ. – Вип. 3, кн. 2. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – С. 306–311.

8. Мізін К.І. Когнітивне підгрунтя ономазіологічної структури компаративних фразеологізмів як мовної універсалії (на матеріалі німецької та української мов) / К.І. Мізін // Мовознавство. – 2006. – № 5. – С. 73–84.
9. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О.О. Селіванова. – К. : Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
10. Кубрякова Е.С. Части речи в ономазіологіческом освещении / Е.С. Кубрякова. – М. : Наука, 1978. – 115 с.
11. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: академ. граматики укр. мови / І.Р. Вихованець, К.М. Горденська ; за ред. І.Р. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
12. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
13. Кубрякова Е.С. Словосложение как процесс номинации и его отличительные формальные и содержательные характеристики / Е.С. Кубрякова // Теоретические основы словосложения и вопросы создания сложных лексических единиц : международ. сб. науч. трудов. – Пятигорск : Пятигорский пединститут, 1988. – 157 с.
14. Колоїз Ж.В. Українська okazionalna деривація : [монографія] / Ж.В. Колоїз. – К. : Акцент, 2007. – 311 с.
15. Кубрякова Е.С. Теория номинации и словообразование / Е.С. Кубрякова // Языковая номинация. Виды наименований / под ред. Б.А. Серебренникова. – М. : Наука, 1977. – С. 222–303.

Куцак А. Н. Ономазіологіческие особенности производных глаголов

Аннотація. Стаття посвящена проблемі ономазіологічної специфіки производних глаголів в мові і мові як репрезентантів ономазіологічної категорії ознаковості; просліджені особливості ономазіологічних структур аналізованих одиниць в залежності від мотивуючих названь.

Ключевые слова: ономазіологіческая категория ознаковості, ономазіологіческая структура, ономазіологіческий базис, ономазіологіческий признак, производные глаголы.

Kutsak H. The onomasiological features of derivative verbs

Summary. The article is devoted to the issue of onomasiological specificity of derivative verbs in language and speech as representants of onomasiological category of markerness; the author makes a point of the features of onomasiological structures of analyzed units depending on the motivational names.

Key words: onomasiological category of markerness, onomasiological structure, onomasiological basis, onomasiological marker, derivative verb.